

METRİKA DEFTERLERİNE GÖRE RUSYA MÜSLÜMANLARININ SOSYO-KÜLTÜREL HAYATLARI

ELMİRA SALAKHOVA*

Öz: Rusya'nın Ufa, Kazan, Astrahan gibi şehirlerinde bulunan arşivlerde Tatarların neredeyse bir asırlık tarihi ile ilgili, yani XIX-XX. yüzyıl başını kapsayan tarihlerini öğrenme açısından önemli kaynak teşkil edecek metrika defterleri koleksiyonları bulunmaktadır.

Metrika defteri her mahallede cami imamı tarafından kendi mahallesinde dünyaya gelen, vefat eden, evlenen veya boşanan insanları kaydetmek için özel olarak hazırlanan deftere denilmektedir. Maalesef bu değerli kaynaklar günümüze kadar iyi araştırılmamış, onlara yeterince önem verilmemiştir. Defterlerin kullanılmasının önündeki engellerden birisi bu kaynakların eski Tatar harfleri, yani Arap alfabesiyle kaleme alınmış olmasıdır.

Yüz seneye yakın bir dönemi kapsayan bu kaynaklarda Rusya'nın farklı bölgelerinde yaşayan Tatarların sosyal ve kültürel hayatlarının yansımalarını, demografik durumlarını, farklı coğrafyalarda yaşayan Tatarların ortak noktalarını ve farklılıklarını görmek mümkündür. Metrika defterleri sayesinde Rusya sınırları içerisinde yaşamakta olan Tatar toplumunda ortalama evlilik yaşı, boşanma oranı gibi konuları da birinci el kaynaktan öğrenmek mümkündür. Metrika defterlerinden yola çıkarak XIX-XX. yüzyıl başında Tatarlar arasında yaygın olan hastalıklarla ve salgınlara ilgili malumat elde etmek de mümkündür. Bundan başka metrika defterleri Rusya'nın farklı bölgelerinde dağınık olarak yaşayan Tatarların bölgesel ağızlarını, lehçelerini öğrenmek açısından dilbilimciler için de bir çeşit kaynak teşkil etmektedir. Genel olarak Başkurdistan Devlet Arşivinde ve Kazan, Astrahan gibi şehirlerdeki arşivlerde muhafaza edilen ve büyük bir koleksiyon olan metrika defterleri Tatarların tarihlerini sosyal ve kültürel yönden incelemek için değerli bir kaynak oluşturmaktadır.

Anahtar kelimeler: Metrika Defterleri, Dinî İdare, Tatar, Müslüman, Rusya İmparatorluğu, İmamlar, XIX-XX. yüzyıl başı

SOCIO- CULTURAL LIFE OF RUSSIAN MUSLIMS ACCORDING TO METRIKA NOTEBOOKS

Abstract: In archives in cities such as Ufa, Kazan, Astrahan in Russia, there are collections of Metrika notebooks that will be an important resource for learning their dates covering the beginning of the XIX – XX. centuries which are regarding to the Tatar's history for about a century .The Metrika notebook is called a notebook specially prepared by the imam of the mosque in every neighborhood to record the people who were born, died, married or divorced in that vicinity. Unfortunately, these valuable resources have not been well researched till today, and they have not been given enough importance. One of the obstacles in front of using these notebooks is that these sources are written in ancient Tatar letters, namely the Arabic alphabet.

* Dr., Mercani Tarih Enstitüsü (Tataristan – Rusya Federasyonu), ilsalah@mail.ru, ORCID: 0000-0002-6513-2915

(Yazının Geliş Tarihi/Received Date): 13.03.2020, Yazının Kabul Tarihi/Acceptance Date: 07.05.2020)

In order to get use of these notebooks as a sources, it is possible to review a period of nearly a hundred years about reflection of the social and cultural life of the Tatars who were living in different regions of Russia, their demographic status, the common points and differences of the Tatars living in different geographies, in addition it is possible to learn about the subjects such as age of people in their marriage ,the divorce rate which took place in the Tatar society living in the borders of Russia in the Metrika notebooks, as a primary sources. Based on the Metrika notebooks, we can obtain information about the diseases and epidemics which were common among Tatars at the beginning of XIX-XX. Centuries. Moreover, the Metric notebooks are a kind of resource for linguists to learn the regional dialects and dialects of Tatars who lived scattered in different regions of Russia. The Metric notebooks, which are generally kept in the Archives of the Baskortostan

Keywords: Metrika Notebooks, Regional Administration, Tatar, Muslim, Russian Empire, Imams, Beginning of XIX.XX Centuries.

Giriş

Rusya Müslümanlarının XIX-XX. yüzyıl başına kadar yaşadıkları zaman dilimini içeren, İslâm toplumundaki esas faktörleri kaydeden benzersiz tarihî belgeleri bulunmaktadır. Maalesef bu belgeler şimdiye kadar bilimsel yönden yeterince araştırılmamıştır. Eski Tatarca Arap harfleri ile yazılmış olan bu belgelerden istifade edebilecek bilim adamlarının sayısı da gün geçtikçe azalmaktadır. Her mahallede doğan ve vefat eden insanları, kıyılan nikâhları, talakları kaydeden belgelerle defterler metrika defterleri diye adlandırılmıştır.

Bu tür defterler Rusya’da ilk defa 1722 yılında Hristiyanlar için başlatılmışsa da daha sonraları, yani 1828 yılından itibaren Müslümanlar için de kullanılmıştır. Senato’nun 21 Eylül 1828 tarihli fermanı ile Rusya’nın tüm eyaletlerinde yaşayan, Müslüman Dinî İdaresine bağlı olan mahalle imamları her sene bu defteri doldurmakla görevlendirilmişlerdir (Polnoye Sobraniye Zakonov 1830: no.4022). Bu fermana dayanarak her imama iki tane defter teslim edilmekte, onların esas nüshası gelecek yılın şubat ayından geç olmamak kaydı ile Dinî İdareye gönderilmekteydi. İkinci nüshası ise imamlar elinde kalmaktaydı. İlk dönemlerde bu görev için devlet bütçesinden 700 ruble para ayrılmışsa da sonraları bunun için gerekli tutar mahalle sakinleri üzerine yüklenmiştir (Noviy Entsiklopedičeskiy Slovar 1916: 413-414). Metrika defterleri doldurulmaya başlandıktan sonra Dinî İdare bir nevi noter görevini de yapmaya başlamıştır. Dinî İdareye insanların doğum, ölüm tarihlerini öğrenmek için veya askere alınırken birisinin yaşını teyit etmek için, nikâh kıyarken kızın kaç yaşında olduğunu öğrenmek için başvurulmuştur. Ayrıca metrika defterlerinden alınan belgeler, vefat eden şahsın mirasını paylaşırken akrabalık ilişkilerini kanıtlamak için bir vesika olarak da kullanılmıştır. Eski dönemlerde Rusya Müslümanlarının akrabalık ilişkileri kadim zamanlardan beri tutulan şecere, soyağacı ile kanıtlanmışsa da yeni dönemde bu artık mümkün olmamıştır. Çünkü Rusya’da malum sebeplerden şecere yazma geleneği bitmiş, çok eski devirlerden gelen şecerelerin çoğu da kaybolup gitmiştir. Bu boşluğu ise belli bir derecede metrika yazıları doldurmuştur.

Metrika Defterlerine Göre Rusya Müslümanlarının Sosyo-Kültürel Hayatları

Rusya’da Ekim İhtilali’nden sonra yani 1918 yılının ilkbaharında vatandaşların durumunu kaydeden hususi bir devlet kurumu (ZAGS) ortaya çıktıktan sonra metrika defterlerini doldurma vazifesi, din görevlilerinin elinden alınmıştır. Ancak bu dönemde Rusya tarihinde meydana gelen zor şartlar sebebiyle, iç savaş döneminde bu kaydetme görevi belli bir düzene koyulamamıştır. Ancak mahalle imamları, yazdıkları kanunen geçersiz olsa da bu geleneği sürdürerek metrika defterlerini doldurmaya devam etmişlerdir. 1920-1930 yılları arasında doldurulan metrika yazıları çok nadir belgeler sayılmaktadır. Maalesef bu defterleri doldurma geleneği tüm mahallelerde devam ettirilmemiştir. Bunlar XX. yüzyılın 20-30’lu yıllarında Rusya Müslüman toplumunu değerlendirme açısından paha biçilmez değerli kaynaklardır.

Her sene tüm mahallelerden gelen bu defterler, Dinî İdare belgelerinin en büyük kısmını teşkil etmiştir. Burada toplanan metrika defterlerinin sayısı o kadar artmıştır ki onları düzenlemek, sistemli ve kullanılabilir hâle getirmek bir probleme dönüşmüştür. Dinî İdarede bu vesikalara sık sık başvurulsa da, onlarla özel olarak ilgilenen kimse olmamıştır. Tatar halkının meşhur âlimi, kadısı olan ve daha sonra Dinî İdare başkanlığı (müftü) görevini de üstlenen Rızaeddin Fahreddin; Dinî İdarede göreve başladıktan sonra oradaki durumu görüp: “İdare işlerinin çok karışık şekilde yürüdüğünü gördüm. Metrika defterlerini büyük çabalarla güzel şekilde bastırdım. Arşivi düzenlemeye gayret ettim hatta çoğu zaman kendi gözetimim altına alarak tavsiyelerde bulunuyordum. İşte bunları kendim yazmazsam bana en yakın olan insanlar da yazmazlardı. Bu işler, özellikle arşiv işleri benim görevime dâhil değildi. Ben bunları kendim istediğim için yaptım. Arşivin düzenli olmasının faydasını Dinî İdarede doğup büyüyen insanların da birçoğu anlamaz. Bunun ne kadar mühim bir vazife olduğunu anlayanlar değer verir diye düşünsem de öylelerinin sayısı her yüzyılda bir elin parmaklarını geçmeyecek kadar azdır.” diye yazmaktadır. Müslüman metrika defterlerinin en büyük, en zengin koleksiyonunun Başkurdistan Milli Arşivinde bulunduğunu, bu vesikaların arşivin en büyük koleksiyonunu oluşturduğunu; Rusya’daki zor dönemlerde, iç savaş sırasında birçok vesika kaybolurken bu belgelerin korunmuş olduğunu söyleyebiliyorsak bu ilk önce Rızaeddin Fahreddin sayesinde mümkün olmuştur. Sadece bu da değil. O, Dinî İdareye geldiğinde yerde dağınık şekilde yatan vesikaları korumak için idare avlusunda bir taş bina yaptırıp şimdiki arşivlere de örnek teşkil edecek bir düzen sağlamıştır. 1922-1935 yılları arasında o belgeleri korumak için pek çok yere müracaat etmiş, mektuplar yazmıştır. Dinî İdarenin arşivi; âlim Rızaeddin Fahreddin’in en sevdiği, günlerini geçirdiği bir yer olmuştur. Arzu etmediği hâlde Dinî İdare başkanı (müftü) olarak seçildikten sonra bu görevi kabul ederken tarihî yazılara ulaşma, arşivde kendi ilmi çalışmaları ile meşgul olma imkânı bulacağı düşüncesiyle kendisini avutmuştur (Fahreddin 1999: 224).

Başkurdistan Cumhuriyeti Millî Arşivinde çoğunlukla Dinî İdareye gönderilen esas metrika defterleri muhafaza edilmektedir. Mahallede kalan ikinci nüsha daha sonraları yerel arşivlere teslim edilmiştir. Başkurdistan arşivindeki Dinî İdare metrika defterleri koleksiyonunda, Müslümanlara ait metrika defterleri doldurulması ile ilgili fermanın çıkarıldığı tarihten itibaren tutulan defterler bulunmaktadır (Kutuşev 2012: 40-53). Yerel arşivlerde muhafaza edilen belgeler ise genelde sadece XIX. yüzyılın 60'lı yıllarından sonraki döneme aittir.

Tataristan Cumhuriyeti Devlet Arşivinde 4022 tane Müslüman metrika defteri muhafaza edilmektedir. Burada Rusya'nın Kazan, Simbir, Ufa, Samara, Vyatka vilayetlerinin metrika defterleri mevcuttur. En eski metrika belgesi ise 1829 yılına aittir. Bu belge Bua, Minzele ve Bögelme bölgelerine ait metrika defterlerindedir (Salahova 2008: 39-41).

Astrahan bölgesi Tatarlarının metrika defterleri kendine özgü bir koleksiyon teşkil etmektedir. Onlar iyi muhafaza edilmiş ve daha zengin bir koleksiyon olması yönünden dikkate değerdir. Fakat bu bölgede eski Tatar dilinde Arap harfleri ile kaleme alınmış belgelerle çalışabilecek araştırmacılar bulunmadığından bu belgeler bilimsel çalışmalara dâhil edilememektedir. Bu bölgenin 1831-1868 yıllarına ait 354 adet metrika defteri "Astrahan Tatar Camisi" koleksiyonunda, 1861-1919 yıllarına ait 898 adet metrika defteri "Astrahan Şehri Camileri" koleksiyonunda bulunmaktadır (Salahova 2016: 86-95).

Tarihte zor dönemler geçirmelerine rağmen Kırım Tatarlarının da metrika defterleri muhafaza edilmiştir. Maalesef bu belgeler de hâlâ incelenmemiştir. Bu vesikalar Kırım Tatarlarının dil açısından farklılıklarını, günlük hayatlarını, tarihlerinin farklı dönemlerindeki durumlarını öğrenme açısından değerli kaynak olarak kullanılabilir.

Metrika defterlerinin içeriği her eyalet için aynıdır ve Dinî İdare tarafından kabul edilen bir düzene göre doldurulmuştur. Bununla beraber mezkûr vesikalarda her bölgenin kendine has özellikleri de bulunmaktadır. Örneğin Sibiryaya Tatarlarının Verhneudinskiy adlı camisine ait metrika defterlerinde Tatarcanın yanında Rusça tercümelerinin olması ve tercümanın adının da verilmesi zorunlu kılınmıştır (Perinov 2009: 77-83). Bu büyük ihtimalle Tatarca bilmeyen devlet memurları için yapılmaktaydı.

Metrika defterini doldurmak mahalle imamının görevi olarak kabul edilmiştir. Tek imamı olan köy camilerinde bu görevi imam yürütmüştür. Fakat büyük mahallelerde yazı işleri, ikinci veya genç imama verilmiştir. Ayrıca bu görevi müezzinlerin yapması da nadir karşılaşılan bir olay değildir. Mesela Kazan şehrinin meşhur Birinci Camisi'nde uzun dönem imamlık vazifesinde bulunan tanınmış Âlim Şehabetdin Mercani kendi mahallesine ait metrika defterlerinden yalnızca 1876, 1881 ve 1882 yıllarını içerenleri kendisi doldurmuştur (TDA: f.204, Op.180, d.2). Başka senelere ait belgeler ise başkası tarafından doldurulmuştur. Mercani'nin bu görevi yerine getirmek için zamanı olmamıştır çünkü o sadece bir imam değil; âlim, müderris ve aydın idi.

Müslüman metrika defterleri dört sayfadan oluşmaktadır. Birinci sayfada mahallede dünyaya gelen çocuklar kaydedilmiştir. kız ve erkek çocuklar birbirinden farklı rakamlarla yazılmıştır. Çocuğun anne ve babasının adı kaydedilmiştir. Eğer onlar bu mahalleye kayıtlı olmayıp başka bölgeden gelmişler ise onların nereli oldukları da bildirilmiştir. İmam, gösterilen bilgilerin doğruluğunu kanıtlamış ve defteri imzalamıştır. Rusya Müslümanlarında genel olarak soyadı kullanılmamıştır. Metrika defterlerinde de soyadı neredeyse yoktur. Fakat 1917-1918 yıllarına doğru Müslüman metrika defterlerinde soyadları ile karşılaşmaya başlıyoruz. Bununla beraber çok eski dönemlerden beri devam eden meşhur sülalelerden gelen ailelerin soyadları olmuş ve bu soyadları metrika defterlerine de geçmiştir. Halkın ise genel olarak soyadına pek ihtiyacı olmamıştır. Metrikalarda ise filan oğlu filan diye yazılmıştır. Devlet işleri veya askerlik görevi için lazım olduğunda Dinî İdarenin tavsiyesi üzerine dede adı, soyadı olarak kullanılmıştır (Malumat 1916: 16-21).

Tatarlar genel olarak çocuklarına Arapçadan geçmiş isimler vermekteydiler. Bununla beraber çocuklara XX. yüzyıl başına kadar Türk-Tatar kökenli adlar da verilmiştir. Örneğin; Asılkoş, Behetgeray, Gölcimeş, Gölstan vs. (TDA: f.204, Op.8, d.22, 1.158; 170; 178; d.47, 1.1). Astrahan Tatarlarında Orta İdil ve Ural bölgesi Tatarlarından farklı olarak İslam öncesi göçebe Türk kültüründen kalma adlar da verilmiştir. Astrahan Tatarlarının adları genellikle iki veya birkaç kısımdan oluşmaktadır. Bu ise Türk kültüründen gelen bir gelenek olup çocuğun nazardan korunması ve uzun, mutlu bir hayat sürmesi temennisinden kaynaklanmaktadır. Kazan Tatarlarında o dönemde iki kısımdan oluşan adlar İslamiyet ile bağlantılı olmuştur. Örneğin “Abdul”, “Muhammed”, “Ahmet” isimlerinin kullanılmasıyla oluşan adlar. Astrahan Tatarlarında ise bu adlara neredeyse hiç rastlanmamaktadır. Çünkü Astrahan Tatarları yerleşik hayata ancak XIX. yüzyılın ortalarında geçmişlerdi ve bundan dolayı onlarda İslamiyet o kadar etkili değildi. Buradaki Tatarlar genelde çocuklarına “Hacı” eki olan adlar veriyorlardı. Mesela erkeklere Hacismail, Hacısultan, Haciniyaz, Hacimahmud, Haciahmet; kızlara Hacibaba, Hacıhanım gibi adlar verilmekteydi (ABDA: f.1120, op.2, d.91, 1.1 ob; d.92, 1.1). Onlarda bu “Hacı” sıfatının yaygın olması onların tarihleri ile alakalıdır. Daha doğrusu onların eski başkentleri Astrahan (Hacıtarhan) ile alakalıdır. Burada şunu da kaydetmek gerekir ki Astrahan metrika defterlerinde Hacıtarhan olarak yazılmıştır. Yine Astrahan bölgesine özgü farklılıklardan birisi de isimlere “Ak” kelimesinin eklenmesidir. Böyle bir isim ekine başka bölgelerde yaşayan Tatarlarda rastlanmamaktadır. Mesela, Akbiba, Aktazi, Akgülsüm, Akbaba ve başka buna benzer adlar bulunmaktadır. Akbaba adı herhalde Oğuz etkisi neticesinde meydana gelen bir isimdir. [Baba kelimesi burada dede değil, baba anlamındadır (Tatarcada baba, dede anlamında kullanılmaktadır)]. Böyle bir etkileşimi Kırım Tatarlarına ait metrika defterlerinde de görmekteyiz. Onlarda “baba” kelimesi isim olarak kullanılmıyor fakat baba Oğuz Türkçesindeki gibi baba anlamında kullanılmaktadır. “Han” eki mesela Kazan Tatarlarında sadece erkek adlarında kullanılmaktadır. Astrahan

Tatarlarında ise “han” eki bayan adlarında da kullanılmıştır. Mesela Eminehan, Bibihan vs.

Evli bayanlara hitap şeklinde kullanılan “hanım” kelimesi Astrahan Tatarlarındaki bayan adlarında zamanla bir ek halini almıştır. Buna örnek olarak Hacerhanım, Dinahanım, Nakarhanım isimlerini göstermek mümkündür (ABDA: d.90, 1.1 ob; d.147, 1.2 ob). Astrahan Tatarlarının erkek isimlerinde “Gali” ve “Birde” ekleri kullanılmıştır. Mesela Kadergali, Mevlütgali, Ütegali, Baltagali, Yumartgali, Hodaybirde, Mevlabirde, Rahimbirde vs. (ABDA: f.1117, op.1, d.92, 1.3 ob). Konuşma dilinde bu adlardaki “g” harfi kullanılmamasından dolayı bu adlar değişim geçirmiştir. Bu isimlerden yapılan Astrahan Tatarlarına ait soyadları Kaderaliyev, Utaliyev, Umerov olarak kullanılmıştır. Ali adının bölgedeki Tatarlar arasında yaygın olması onların göçebe hayat yaşarken İranlılar etkisi altında kalmalarından kaynaklanmaktadır (Toropitsın 2014: 220-228). Yurt Tatarlarında hâlâ Suhtali (Suhtagali) veya Suktali (Suhta Gali – Hz. Ali takipçisi) adı kullanılmaktadır. Kadın adlarına ek olarak kullanılan “Biba” eki de dikkat çekicidir: Hacibiba, Zührebiba, Akbiba vd. Bu “Biba” eki olan adların ortaya çıkması ile ilgili iki görüş mevcuttur. İlk olarak, “Biba” Astrahan Tatarlarında kendinden yaş olarak küçük olanlara hitap şeklidir. İkinci görüş ise bu “Bike” kelimesinden de meydana gelmiş olabilir. “Bike” eki Tatar adlarında da kullanılmaktadır (Zührebike, Esmabike vs.). Astrahan bölgesine ait Müslüman metrika defterlerinin incelenmesi, bölgedeki eski dil izlerini barındıran Tatar köyleri ile ilgili yeni bilgileri ortaya koymaktadır. Mesela Seitovka köyüne ait metrika defterlerinde Tuktar, Tutay, Comabike, Kuandık, Sagındık, Baubik, Dinbik gibi adlara rastlanılmaktadır. Yine aynı köye ait belgelerde Mambat, Nurmambat, Saidmambat (ABDA, f.1116, op.1, d.39, 1.1 ob; d.44, 1.1) ve başka adlar Astrahan Tatarlarının geçmişi ile ilgili malumat vermektedirler (Mambat – Muhammet adının bölgedeki telaffuza göre değişmiş hâlidir).

Tatar metrika defterlerine halk arasında yaygın olan gelenekler, âdetler de yansımıştır. Örneğin, ölmüş bir akrabanın adının yenidoğan çocuklara verilmesi çok sık karşılaşılan bir durumdur. Fakat yaşayan ve aynı cinsiyetten olan bir akrabanın adının verilmemesine de özen gösterilmekteydi. Çocuğa ad koyma görevi genelde aile reisinin, yani babanın elindeydi. Bazen, mesela babası bulunmadığında bu görevi çocuğun dedesi yerine getiriyordu.

Eğer çocuk halihazırda ikamet ettiği mahallede dünyaya gelmişse adresi belirtmek zorunlu değildi. Aile, yaşanan yere başka bir bölgeden gelmişse bu bölge mutlaka belirtilmiştir. Bunu biz Kazan şehrine ait metrika defterlerinde görmekteyiz. Genelde Kazan’a etraftaki köylerden gelen Tatarlar yerleşmekteydi. Köylerdeki mahallelerde böyle bir şeye ihtiyaç yoktu. Çünkü bir mahalleden diğer mahalleye gidip yerleşmek çok nadir karşılaşılan bir durumdur. Böyle bir durum olduğunda ise bu defterde belirtiliyordu. Eğer çocuğun babası iş için başka bir yerde bulunuyorsa genelde çocuğunu kendi memleketindeki metrika defterine kaydettiliyordu.

Çocuğun babasının sosyal statüsü; onun sadece şehirli, devlet tarafından farklı ödüller almış veya asil soya mensup olduğu durumda belirtiliyordu. (Malumat 1916: 16-21). Fakat bununla beraber imamlar toplumun başka sınıflarına mensup insanların da hangi sınıfa ait olduklarını belirtiyorlardı (köylü, asker, imam, müezzin vesaire). Bu durum günümüz araştırmacılarına o dönemin sosyal tarihini inceleme açısından değerli kaynak teşkil etmektedir. Tatar köylüleri genelde geçimlerini çiftçilik ile sağlıyorlardı. Bununla beraber bazı köylüler ticaretle, bazıları da zanaatla uğraşıyorlardı. Onların mesleklerine, yaptıkları işe bakmaksızın hepsi kayıtlarda köylü olarak yazılmaktaydı. Aynı köyde farklı statüye ait köylüler hayat sürdürmekteydi. Genel olarak onlar ortak bir listeye yazılıyordu. Fakat bazı köy imamları onları aynı deftere ama farklı listelere yazarak onları ayırt ediyorlardı. Teteş eyaleti Yeni Çeçkap köyüne ait metrika defterlerinde ilginç bir sosyal sınıf adı kaydedilmiştir. Mahalle imamı tarafından doldurulan metrika defterinde “padişah kulları” adlı bir sınıfla karşılaşmaktayız (Salahova 2016: 300-307). Muhtemelen bu, devlete ait köylüler anlamında kullanılmıştır. Eskiden “Kullar” adını taşıyan (günümüzde Kızıl-Tav) köy de herhâlde bu terimden meydana gelmiştir ve onların hangi sosyal sınıftan olduklarına işaret etmektedir.

Metrika defterlerinin ikinci kısmında kıyılan nikâhlar kaydedilmekteydi. Geleneğe göre Tatarlarda nikâh kız tarafının yaşadığı mahalle defterine kaydedilmekteydi. Fakat istisna olarak bazen erkek tarafının veyahut başka mahallenin defterine de yazılıyordu. Mahallelerde erkekler 18-20 yaşlarında, kızlar ise 16 yaşından itibaren evlenebiliyorlardı (Nikâh kıyılırken mahalle metrika defterine dayanan ve kızın yaşını belirten belge getirilmesi zorunluydu.) (Malumat 1916: no. 12-13, s.22-27). Kızların evlenmesini yasaklayan bir yaş sınırlaması belgede belirtilmemekteydi. Çünkü kızlar sadece baliğ olduktan sonra evlenebiliyorlardı.

Şu husus da çok dikkat çekicidir ki edebiyatta çok sık karşılaşılan ve Tatar kızlarının çok erken yaşta evlendiğine dair anlatılanların metrika defterlerine bakıldığında pek de gerçekçi olmadığı anlaşılmaktadır. Kazan Tatarlarında evlenme yaşı ortalama olarak 18-20 civarındadır. Astrahan Tatarlarının metrika defterleri incelendiğinde onlar arasında Kazan Tatarlarına göre daha erken yaşta nikâh kıyıldığı da görülmektedir. Kızların 16 yaşında evlenmesinin Astrahan Tatarlarının yaşadığı bölgelerde çok karşılaşılan bir durum olarak ortaya çıktığını da söylemek mümkündür. Bu herhâlde XIX. yüzyılda bile bölgede etkili olan göçebe hayatın etkisinden kaynaklanmaktaydı. Orenburg Mahkeme-i Şer’iyesi bu mesele ile ilgili bir açıklama getirmiş ve kızların 16 yaşından sonra evlenebileceklerini bildiren izin yayınlamıştır. Genç yaşta kızlarını evlendirenler arasında Kazan ve Simbir bölgelerinden göç eden Tatar aileleri de mevcuttur. Bu durum daha çok şehirlerde gerçekleşmiştir. Mesela Kazan’ın Ecim Camisi metrika defterlerinde buna örnekler görebilmekteyiz. Fakat genel olarak kızlar 17-18 yaşından sonra evlenmekteydiler. Araştırmacı V. V. Perinov, Verhneudinsk Tatar camisi metrika defterlerine dayanarak, Sibiry Tatarlarının başka bölgelerle

kıyaslandığında daha geç yaşta evlendiklerini bildirmektedir. Bunun sebebi olarak gençlerin zamanının yeni yerde hayatlarını düzenlemek ile geçmesini göstermektedir (Perinov 2009: 80).

Günümüz toplumunda kadının kocasından daha genç olması gerektiği düşüncesi yerleşmiştir. Tarafımızdan yapılan metrika defterleri analizlerinden yola çıkarak söz konusu durumun çoğunlukla tam tersinin yaşandığını söylemek mümkündür. Bizim düşüncemize göre bunun birkaç sebebi olmuştur. Köyde çiftçilik ile uğraşan toplumda kadın ilk önce bir çalışandır; bundan dolayı çok genç yaşta kız alma, bu duruma pek uygun gelmemektedir. İkinci olarak erkekler arasında orta yaşlarda vefat edenler çok olduğundan dul kadınlar meselesi de ortaya çıkmaktadır. Kocasının, eşinden yaş olarak büyük olduğu durumlara sadece bazı din görevlileri ve şehir sakinleri arasında rastlanmaktadır.

Nikâh kıyılması için nikâhları kıyılacak zatların Müslüman olmaları ve rızaları şartı bulunmaktadır (Malumat 1916: no.20, s.13-14). Nikâh kıyılırken şahit olarak iki tarafın da babaları veya onlar yerine vekilleri, erkek akrabaları katılmaktadır. Onlar genelde “Veli vekilleri” diye adlandırılmaktadırlar. Damat kendi nikahında şahitlik yapabilmektedir. / Damat kendi nikahına aynı zamanda şahit olarak da katılabilmektedir. 1917 yılından sonraki vesikalarda böyle bir imkânın çok nadir de olsa kadınlara tanındığı da olmuştur (Bu durum genelde ikinci defa evlenen kadınlar için geçerli olmuştur). Bununla beraber iki taraftan da iki, bazen dört tane “rıızalık şahitleri” de katılmaktaydı. “Rıza şahitleri” olarak akrabalar, komşular veyahut misafirler katılabilmekteydi. Nikâh merasimine sadece erkekler katılıyordu. Kadını ise onun şahidi temsil etmekteydi. Şahit olarak katılanların hepsinin adları metrika defterlerine kaydedilmekteydi. Onlar kendi imzalarını atarak veyahut damgalarını vurarak bu nikâhın kanuna uygun olduğunu bildirmekteydiler. Bununla beraber defterde nikâh tarihi bildirilmekteydi.

Tatar toplumundaki evlilikler genelde kendi toplumlari içinde gerçekleşmekteydi. Kazan Tatarlarında başka milletlerle evlilikler sadece şehirlerde görülmekte olup evlenenlerin aynı dinden olması ilkesi titizlikle muhafaza edilmekteydi. O dönem yazarlarının belirttiğine göre Kazan şehri başka bölge zenginleri, tüccarları için gelinler başkenti sayılmıştır. Bazen yerli Tatarlarla başka bölgelerden göç eden Tatarlar arasındaki evlilik ilişkileri de farklılık arz etmektedir. Mesela farklı dönemlerde Astrahan bölgesine göç eden Kazan Tatarları kendi aralarında veyahut Simbir Tatarları ile evlilikler yapmışlardır. Bununla beraber Penza, Saratov ve Nijgar Tatarları ile de evlilik ilişkileri kurmuşlardır. Araştırmacıların belirttiklerine göre muhacir Tatarlar genelde kapalı bir toplum olarak hayat sürdürmüşler ve yerli Tatarlarla evlilikler pek hoş karşılanmamıştır (İshakov 1992: 5-33). Fakat istisna durumlar da metrika belgelerinde kaydedilmiştir. Muhacir Tatarlar genelde kızlarını Astrahan Tatarlarından maddi durumu iyi şehirliyle evlendirmişlerdir. Muhacirler ile alt tabakadan olan yerli Tatarlar arasında evlilik yok denilecek kadar az olmuştur. Zengin yerlilerle evlilik, muhacirler için yeni yerlerinde hayatlarını kolaylaştırma imkânı sunmuştur. Fakat burada şunu da belirtmek gerekir ki muhacirler ile yerli

Tatarlar arasında gerçekleşen evlilikler sadece maddi unsurlar dikkate alınarak gerçekleştirilmemiştir. Bunu kanıtlamak için iki husus gösterilebilir: Evlenen çiftin arasındaki yaş farkı çok fazla değildir ve mihr olarak istenen meblağ çok yüksek olmayıp genelde muhacir Tatarların kendi aralarında uzlaştıkları mihr miktarı kadardır.

Tatar toplumuna kapitalizmin etkisi yayılmaya başladıktan sonra yapılan evliliklerde ekonomik etki de kendini göstermeye başlamıştır. Bu bağlamda ticaret ve zanaatın geliştiği köylerde yaşayanlar, aynı açılardan gelişmiş olan köylerin sakinleriyle evlilikler yapmıştır. Örneğin Kazan vilayeti Yeni Kiner köyü sakinleri ile Tsarevokokşayskiy ilçesine bağlı Slujilaya Ura köylüleri arasında evlilikler çoğalmıştır. Bu iki köy sakinleri de ticaret ile uğraşmışlardır. Bundan başka Kazan vilayetinin Yeni Kiner, Taşkiçü, İske Aşıt köylüleri ile Astrahan, Orsk, Orenburg, Taşkent şehirleri zenginleri arasında evlilikler gerçekleştiği metrika defterlerinde görülebilmektedir.

Metrika defterlerinin son sütununa nikâh kıyan imamın imzası eklenmektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki, nikah için verilen vergi 25 kopek* idi (Malumat 1916: no.23-24, s.20-21)

Metrika defterlerini tahlil ederken ortaya çıkan şu hususu da kaydetmek gerekir ki Tatar toplumunda çok eşlilik yaygın değildi. Bizim düşüncemize göre burada “iki eşlilik” terimi daha uygun gözükmektedir. XIX. yüzyıl ve XX. yüzyıl başında Tatar toplumunda iki eşlilik çok yaygın bir durum değildi. Çünkü çiftçilik ile uğraşan bir köylüye iki aileyi geçindirmek maddi açıdan çok kolay değildi. İki eşlilik genelde sadece birinci eşi hastalandığında veyahut birinci eşi çocuk sahibi olamadığı durumlarda gerçekleşiyordu. Burada şu önemli hususu da belirtmek lazım, ikinci eş alma sadece birinci eşin rızası alındıktan sonra gerçekleşiyordu. Metrika defterleri araştırılırken bizim dikkatimizi celbeden diğer bir husus ise bir erkeğin ikinci evliliği, ölen erkek kardeşinin ailesine veli olmak ve destek çıkmak amacıyla da gerçekleştirilebilmesidir. Bu yetim kalan aileye bir nevi sosyal güvence teşkil etmekteydi. Diğer taraftan ise bunun aile sermayesini paylaşmamak amaçlı yapıldığını da söylemek mümkündür.

Ortodoksluğa mensup olanların metrika defterlerinden farklı olarak Müslüman metrika defterlerinde boşanma sütunu da mevcut idi. Boşanma kısmında dikkat edilmesi gereken en önemli husus boşanma tarihi sayılmaktaydı. Çünkü bu boşandıktan sonra doğan çocuğun kime ait olduğunu tespit etmekte önemli rol almaktaydı. Gerek erkeğin gerekse de kadının boşanma süreci ile babası ya da vekili ilgilenmekteydi. Fakat bu kadının hukuksuz olduğunu ifade etmemektedir. Bu durum şöyle izah edilmekteydi: İslamiyet’in kurallarına göre kadın stresli olaylardan muhafaza edilmeli ki boşanma da stresli bir olaydır. Kadın, babası aracılığıyla kendi payına düşen kısmı talep edebiliyordu. Boşanma esnasında toplumda saygın görülen insanlardan şahitler bulunmaktaydı. Genellikle olarak

* Rusçada kuruş anlamında kullanılmaktadır.

şahit olarak iki kişi davet edilmekteydi. Boşanma gerçekleştikten sonra onlar kendi imzalarını atıp bu boşanmanın kanuna uygun olarak gerçekleştiğini kanıtlamaktaydılar. Vesikalarda boşanmanın sebebinin gösteren bir sütun da yer almaktaydı. Vesikaların bu kısmında boşanma sebebi olarak genellikle eşlerin birbirlerinden soğumaları gösterilmiştir. Fakat Dinî İdareye göre bu ibare altında boşanmanın gerçek sebepleri gizlenmekteydi. Bu yüzden Dinî İdare, imamlara boşanmaların gerçek sebeplerini yazmalarını tembih etmiştir. XIX-XX. yüzyıl başında Tatar toplumunda boşanma olayının çok az olması, toplumda aile müessesine ne kadar ehemmiyet verildiğini göstermektedir (1. ve 2. çizelgelere bakınız). Burada şunu da belirtmek gerekir ki 1917 yılından sonra toplumda gerçekleşen çalkantılardan dolayı boşanma olayları artmıştır. Şehirli işçi sınıf arasındaki boşanmalar başka sınıflara kıyasla daha yüksektir. Kazan'daki sabun fabrikaları mahallesine ait metrika defterlerinde eskiden içlerinden birinin uygunsuz davranışlarından dolayı boşanan çiftlerin tekrar evlendikleri ile ilgili malumat da kaydedilmiştir (TDA: f.204, op.1, d.29, l.1197-1202 ob).

Metrika defterlerinin sonunda mahallede vefat edenlerin listesi verilmiştir. Bu kısımda vefat eden şahsın adı, yaşı, babasının adı, ölüm nedeni kaydedilmiştir. Metrika defteri bir yasal belge olarak miras paylaşımında kullanıldığından vefat eden şahsın adının, baba adının, vefat tarihinin doğru yazılması önemli hususlardan sayılmaktaydı. Metrika defterlerinde vefat eden kadının sadece babasının adı değil, kocasının adı da bulunmaktaydı (Malumat 1916: no.12-13, s.22-27).

Metrika defterlerindeki bilgileri tahlil ederek bölgedeki halkın yaş ortalaması ile ilgi malumatı elde etmek mümkündür. Toplumun tıp alanında pek bilgisi olmadığından küçük yaştaki çocuk ölümleri görülmektedir. Bu yaşlardaki çocuklar genelde enfeksiyon hastalıklarından vefat ediyorlardı. Gençlerde ve büyüklerde bu daha az görülmektedir. Orta yaştakilerde ölüm nedeni olarak iş kazaları görülürken, genç kadınlarda doğum esnasında ve doğum sonrasında ölümlerle karşılaşmaktadır. 60-65 yaş civarında vefat edenlerin “Yaşlılıktan dolayı vefat etti.” diye kaydedilmesi yaş ortalamasının yüksek olmadığını göstermektedir.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki ölüm nedeni genelde uzman yani doktor tarafından değil, vefat edenin akrabaları yahut imam tarafından tespit edilmekteydi. Bundan dolayı konu ile ilgili yanlış bilgi verilmesi de pek muhtemeldir. Metrika defterlerinde kızamık, çiçek hastalığı, kızamıkçık, tüberküloz, kızıl, boğmaca, raşitizm, sıtma, zatürre, kalp krizi gibi hastalıklara rastlamaktayız. Bu hastalıklarla ilgili veriler hangi dönemlerde hangi bulaşıcı hastalıkların patlak verdiğini tespit etme imkânı sunmaktadır. Metrika defterleri bölgedeki demografi verilerini elde etmek için kaynak teşkil etmektedir. Çünkü onlar doğum ve ölüm ile ilgili malumat veren orijinal belgelerdir. Başka arşiv belgelerinde böyle detaylı malumat mevcut değildir. O belgelerde sadece o dönemde bölgede yaşayan nüfusun sayısı gösterilmektedir.

Demografi üzerinde sosyoekonomik durum da etkili olmuştur. Ruslar tarafından zorla vaftiz etme siyaseti yürütüldüğü dönemlerde yahut kuraklık yıllarında halk kendi memleketini terk etmekteydi. Farklı bölgelerin metrika defterlerinin bir bütün olarak incelenmesi tarihteki bazı sorulara yanıt bulunmasına yardımcı olacaktır. Bir bölgeden diğer bölgeye göç eden Tatarlar, yerel topluluklarla karışarak Rusya'nın tüm bölgelerinde Tatar milletinin oluşumunda rol almışlardır. Bunun bariz örneğini Sibiryaya ve Astrahan Tatarlarına ait metrika defterlerinde görmek mümkündür. Araştırmacı V. V. Perinova'nın gözlemlerine göre Sibiryaya topraklarına serbest muhacirler Kazan, Ufa, Nijniy Novgorod, Samara, Penza, Simbir vilayetlerinden göç etmişlerdir (Perinov 2009: 81). Astrahan Tatarlarının oluşumuna ise yerli Tatarlar ile Orta İdil havzası ve Ural bölgesinden göç eden Tatarlar katılmıştır. Bölgeye göç ise XVII. yüzyıldan itibaren başlamıştır. Tiyek Tatar kasabası camisinin metrika defterlerinden yola çıkarak kasabaya Kazan vilayeti Teteş ilçesi köylerinden Kullarovo (günümüzde Kızıl Tav), Kuştovo, Tabar-Çerki, Bakırçı, Urta Baltay, Tüben Baltay, Kulganı (günümüzde Apas ilçesine dâhil), Çerki-Bibkeevo, Ahmametyevo, Kamenniy Brod, Kabalanı, Sredniye Laşi (Bua ilçesine dâhil) ve başka köylerden göç yaşandığı ortaya çıkmaktadır. Metrika defterlerinde Kazan vilayetinin başka ilçelerinden (Spas, Layış, Mamadış, Sviyajsk, Çeboksar), Simbir vilayeti Bua ilçesinden; Saratov, Penza, Nijniy Novgorod ve Samara vilayetlerinden de göç edenlere rastlamak mümkündür. Yukarıda adları geçen vilayetlerden göç eden Tatarlar, Astrahan'daki Tatar kasabası nüfusunun büyük bir kısmını teşkil etmekteydiler (Salahova 2016: 86-88).

Kazan vilayetindeki Tatar nüfusu Rusya'nın başka bölgelerine de göç etmekteydi. Örneğin günümüzde Başkurdistan Cumhuriyeti toprakları içerisinde olan bölgeye Kazan Hanlığının yıkılmasından itibaren devam eden bir göç vardı. Bu göçün sonraki dönemlerde de devam ettiğini metrika defterlerinden de anlamaktayız. Bu göçün sebebi ise bölgedeki sosyoekonomik ve siyasi olaylar olmuştur.

Sonuç

Metrika defterlerinin tarihi kaynak olarak sağladığı imkanlarla ilgili birçok şey yazmak mümkün. Fakat burada bu değerli kaynakların muhafaza edilmesi ve öğrenilmesi hususlarını belirtmek lazım. Bu tür belgeler Rusya arşivlerinde zaten değerli belgeler sınıfına dahil olsalar da onların orijinal ve eşi benzeri olmayan belgeler olduğunu belirtmekte fayda vardır. Metrika defterleri koleksiyonu aslında eski Tatar dilinin farklı lehçelerinde kaleme alınmış yegâne kaynaktır.

Sene	Erkek çocuk	Kız çocuk	Toplam	Nikah	Boşanma	Vefat eden (erkek)	Vefat eden (kadın)	Toplam
1857	8	5	13	10	3	-	-	-
1858	25	24	49	12	1	10	20	30
1859	19	18	37	10	2	16	7	23
1888	25	30	55	8	0	13	16	29
1889	30	33	63	13	1	20	27	47
1890	23	19	42	9	4	18	27	45
1891	34	20	54	7	0	15	13	28
1892	16	17	33	11	7	48	33	81
1893	20	20	40	16	5	12	13	25
1895	27	29	56	22	1	9	3	12
1896	30	30	60	17	4	23	27	50
1897	36	41	77	14	3	17	23	40

Tablo no. 1 : Ufa Vilayeti Minzele ilçesi Rangazar köyü metrika defterlerinde 1857-1897 yıllarına ait veriler

Sene	Doğan erkek çocuk	Doğan kız çocuk	Toplam	Evlilik	Boşanma	Vefat eden (erkek)	Vefat eden (kadın)	Toplam
1866	12	10	22	10	0	6	15	21
1870	12	13	25	3	0	2	12	14
1874	19	20	39	7	0	9	10	19
1878	11	12	23	6	0	11	10	21
1879	17	16	33	11	0	8	9	17
1880	13	21	34	11	4	15	13	28
1881	16	21	37	13	2	15	18	33
1882	9	21	30	7	2	8	8	16
1883	17	10	27	12	0	18	10	28
1884	15	17	32	11	3	13	15	28
1885	28	17	45	12	1	11	18	29
1886	18	16	34	13	3	9	12	21
1887	20	14	34	10	3	4	10	14
1888	25	26	51	14	2	11	9	20
1889	22	19	41	10	0	14	11	25
1890	22	18	40	10	2	16	11	27
1891	21	17	38	6	1	8	9	17
1893	15	16	31	18	1	13	15	28
1894	20	27	47	8	1	16	17	33
1895	24	19	43	12	0	23	17	40
1896	23	18	41	9	2	10	17	27
1897	22	24	46	4	1	5	12	17
1898	20	17	37	3	1	13	15	28
1899	8	8	16	6	2	18	24	42

Tablo 2: Kazan Vilayeti Teteş ilçesi Yeni Çeçkabı köyü metrika defterlerinde XIX. yüzyılın ikinci yarısına ait veriler

Kaynakça

İshakov D.M. (1992) Astrahanskiye Tatarı: Etniçeskiy Sostav, Rasseleniye i Dinamika Çislennosti v XVIII-XX vv., Astrahanskiye Tatarı, Kazan, İnstitut Yazıka, Literaturı i İstorii im. G. İbragimova

Konkova A.Y. (2000), “Zakonodatelstvo Rossiyskoy İmperii o Sostavlenii i Oformlenii Metriçeskih Knig”, Gosudarstvo i Pravo, no. 11, s.81-88

Kutuşev R.R. (2012), “Musulmanskiye Metriçeskiye Knigi v Tsetralnom Gosudarstvennom Arhive Respubliki Başkorotstan”, Oteçestvenniy Arhivı, no. 4, s.54-59

Perinov V.V. (2009), “Metriçeskiye Knigi Verhneudinskoy Tatarskoy Meçeti Kak İstoriçeskiy İstoçnik”, İzcestiya Rossiyskogo Gosudarstvennogo Pedagogiçeskogo Universiteti im. A.İ. Gertsena, no. 117, s. 77-83

Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperii (1830), Petersburg, c.6

Salahova E.K. (2008), “Kolleksiya Magometanskih Knig v Natsiyonalnem Arhive Respubliki Tatarstan”, Oteçestvenniy Arhivı, no. 3, s.39-41

Salahova E.K. (2015), “Metriçeskiye Knigi Kak İstoçnik Znaniy o Tatarskom Obeşstve XIX – Naçala XX Veka”, Tyurko-Musulmanskiy Mir: İdentiçnost, Naslediye i Perspektivı İzuçeniya (k 80- letiyu Professora M.A. Usmanova): Sb. Statey, Sost. İ Nauç. Redaktori: D.M. Usmanova, D.A. Mustafina, M. Kemper, Kazan, İzdatelstvo Kazanskogo Universiteti, s. 294-299

Salahova E.K. (2016), “Metriçeskiye Knigi Kak İstoçnik İzuçeniya Tatarskoy Obşini g.Astrahani (Vtoraya Polovina XIX – Naçala XX vv.)”, İstoriçeskaya Etnologiya, c.1, no.1, s.86-95

Salahova E.K. (2016), “Metriçeskiye Knigi Kak İstoçnik Po İzuçeniya Sotsialno-Ekonomiçeskoy Jizni i Demografiçeskoy Kartini Tatarskih Dereven Vtoroy Polovini XIX Veka”, VI Vserossiyskaya (XIV Mejregionalnaya) Konferentsiya İstoriçeskiy-Agrarnikov Srednego Povoljya “Rossiyskaya Derevnya: Sotsialno-Ekonomiçeskaya İstoriya i Sovremennost”, Ulyanovsk, s.300-307

Toropitsın İ.V. (2014), “Znat’ u Astrahanskih Tatar Yurtovskih Tatar v XVII Veke”, Kaspiyskiy Region: Politika, Ekonomika, Kultura, no.3(40), s.220-228

Usmanova D.M. (2004), “Mehanizm Realizatsii Norm Musulmanskogo Prava v Rossiyskoy İmperii k Voprosu o Metrikatsii Musulmanskogo Naseleniya Volgo-Uralskogo Regiona na Rubeje XIX-XX vv.”, İslam i Pravo v Rossii: Materiali Nauçno-Praktiçeskogo Seminara “Musulmanskoye Pravo v Mire i Rossii (Severniy Kavkaz, Povoljye), no.2, Hazırlayanlar: Babiç İ.L., Solovyeva L.T., Moskova, s.40-53

Arşiv Kaynakları

Astarahan Bölgesi Devlet Arşivi Koleksiyonları (ABDA)

Tataristan Devlet Arşivi Koleksiyonları (TDA)

СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНАЯ ЖИЗНЬ РОССИЙСКИХ МУСУЛЬМАН ПО ДАННЫМ МЕТРИЧЕСКИХ КНИГ

АННОТАЦИЯ

Метрические книги являются важной частью письменного наследия татарского народа, которые не только содержат информацию о событиях прошлого, но и позволяют в деталях анализировать состояние и эволюцию отдельных сегментов российского общества. В каждом регионе Российского государства, где проживали татары, начиная с 1829 и вплоть до 20-30-х годов XX века, заполнялись метрические книги, где зафиксированы родившиеся и умершие, также записаны совершившиеся бракосочетания и бракоразводные процессы. Метрические книги каждого региона – уникальные документы, так как они сохраняли в себе особенности языка, традиций, через них открывается подробная картина повседневной жизни татаро-мусульманского общества того времени. К сожалению, метрические книги, как и православные, так и мусульманские до сих пор не подвергались глубокому научному изучению, нет монографических исследований по изучению данных источников. Специфика и сложность мусульманских метрических книг России в том, что они созданы на татарском языке на основе арабской графики. Именно эта особенность ограничивает доступность этого комплекса документов для широкого круга исследователей. Целью данной публикации является комплексный обзор арабграфичных метрических книг с целью показать их источниковедческие возможности. Объектом изучения стали мусульманские метрические книги нескольких регионов России, таких как Казанская, Уфимская, Симбирская, Вятская, Астраханские губернии.

Автор в своей статье рассказывает предысторию появления метрических книг. В России первое законодательное постановление о ведении записей крещений и погребений православного населения Москвы относится к 1702 г., ведение церковных метрических книг повсеместно для православного населения предписано в 1722 г. 21 сентября 1828 г. был издан указ Сената «О введении в употребление метрических книг по Оренбургскому духовному магOMETанскому управлению».

Метрические книги татар-мусульман периода 1829-1918 годов хранятся во многих архивохранилищах России. Следует выделить несколько архивов, которые в своих фондах имеют большую коллекцию мусульманских метрических книг. Это, безусловно, Национальный архив Республики Башкортостан, куда были переданы метрические книги из Духовного управления мусульман, а также Государственный архив Республики Татарстан, где хранятся метрические книги населения нескольких губерний России. В публикации дается краткая характеристика коллекции мусульманских книг в названных архивах.

Автор также дает подробное объяснение правил ведения метрических книг и процедуре передачи их в вышестоящие органы. Несмотря на структурную

схожесть метрических книг разных населенных пунктов России, так как они заполнялись по установленным требованиям Духовного управления, при последовательном изучении документов открываются особенности метрических книг отдельных регионов. Исследователь в своей работе показывает и констатирует эти моменты и через них раскрывает отличия махалли, выявляет причины, способствовавшие этому. Автор отмечает богатые диалектологические особенности метрических книг разных регионов. Эти особенности отражаются и в собственных именах, зафиксированных в метрических книгах. В своей публикации автор, рассмотрев собственные имена населения Среднего и Нижнего Поволжья в XIX в. – начале XX в., делает вывод о том, что и собственные имена могут рассказывать об историческом прошлом народа. Метрические книги могут послужить одним из информативных источников по изучению социальной жизни мусульманских общин, динамики демографических изменений. Автор публикации, опираясь на материалы метрических книг, также ведет речь о миграционных процессах в татарском обществе, что на материалах этих источников ярко прослеживается. В метрических книгах астраханских, сибирских татар в XIX веке зарегистрированы и выходцы из Среднего Поволжья.

Источниковедческий потенциал метрических книг большой. В данной публикации были рассмотрены лишь некоторые из них, были определены направления для дальнейших исследований. Эта тема требует дальнейшей разработки, метрические книги, как исторический источник, должны быть неотъемлемой частью источниковой базы исследований. Коллекция метрических книг – это практически сегодня единственный вид источников, написанный на старотатарском языке в разных диалектах татарского языка.

Ключевые слова: метрические книги, Российская империя, XIX-XX век, российские мусульмане, татары, имамы.